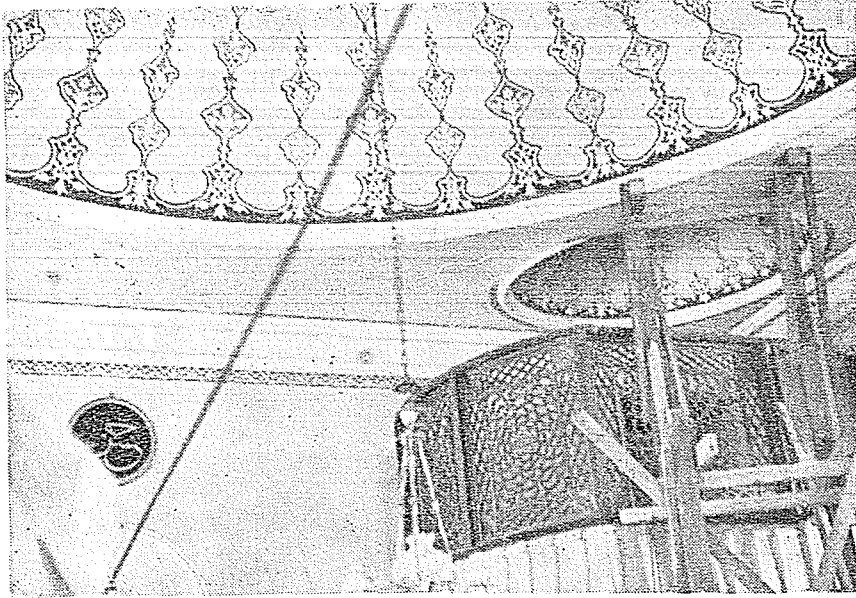

Resim 6. Orta kubbe ve köşe kubbesi.

Resim 7. Örtü ve mahfilin görünüşü.

HASEKİ DARÜŞŞIFASI

(H. 946/M. 1539)

Gönül GÜREŞSEVER

Giriş

İslâm dünyasında hastaların tedavi edildiği sağlık müesseselerine *darüşşifa* adı verilmiştir. Ortaçağda *Darüssıhha*, *Darül'âfiye*, *Darül'raha*, *Darül'tıp*, *Maristan*, *Bimarhane*, *Nekâhathane* gibi adlarla tanınmış olan bu sosyal yapılar için sonraları *Hastahane* kelimesi yerleşmiştir. İslâmlıkta halk yararına ve vakıf esasına göre tesis edilen darüşşifalar yanında sonraları tıp öğretiminin yapıldığı medreseler de açılmıştır.

Selçuklulardan Osmanlılara kadar bu kuruluşlar külliyelerin birer önemli parçası olmuşlar, fakat bazen de ayrı binalar halinde düzenlenmişlerdir. Darüşşifalar, tıp okulları ve diğer sağlık kuruluşları, bunları tesis ettiren kimselerin isimle tanınmışlardır. Diğer taraftan bu yapılar Türk mimarisinin birer şaheseridirler. Ve mimarları yönünden bu tesislerin ehemmiyeti ve kıymeti artar.

Konumuzu teşkil eden Haseki darüşşifası (H. 946/M. 1539), Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı üç büyük külliyeye dahil darüşşifa yapısından ilkidir. Diğer ikisi ise Süleymaniye Darüşşifası (H. 963/M. 1555) ve Üsküdar'da Âtik Valide Darüşşifası (H. 991/M. 1583) dir¹.

Mimar Sinan, Osmanlı İmparatorluğunun muhteşem yıllarında yaşamış ve imparatorluk ülkelerini ve Avrupayı yakından görmek, incelemek imkânına ermıştır. Bu izlenimlerinden istifade etmiş, fakat hiç bir yabancı mimarî unsuru olduğu gibi kullanmamış, bilâkis hatlar ve şekillerle hacimlerin ahengini verebilmiştir. Yani Sinan, mimarî unsurları rasyonel bir anlayışla tatbikatta kullanabilmiştir. Yerine göre dörtgen, altıgen ve sekizgen

1. Mimar Sinan'ın ikinci olarak inşa ettiği darüşşifa, Manisa'daki Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) ın annesi Hafsa Valide Sultan adnadır.

plân şemaları kullanarak yapısının fevkalâde olmasını sağlayabilmiştir. Sinan'a gelinceye kadar Osmanlı-Türk mimarisi doğmuş ve eserleri yükselmiş bulunuyordu. Ancak gelişme safhasında olan bu sanatı Sinan'ın dehası ve derin bilgisi olgun bir hale vardırırmış ve Klâsik Türk Mimarisi'ni yaratmıştır².

Sinan, yarattığı dört darüşşifada da tek bir plân şemasına bağlı kalmayıp, hepsinde ayrı formlar uygulamıştır. Yerine göre, medrese plânı ve merkezî-oktogonal plânlarla her yapısına bir değişiklik vermiş, bir hastahaneye lüzumlu en küçük teferruatı ve dahilî tertibatını düşünmüştür. Sinan bu sosyal müesseseleri ile iki yönden hizmet etmiştir; ilki bu yapıların zamanımıza kadar oldukça sağlam olarak gelebilmeleri, diğeri ise bu yapıların zamanlarının ihtiyaçlarına cevap verebilmiş olmalarıdır ki, bugün dahi bu fonksiyonlarını devam ettirmektedirler.

Haseki Külliyesi, Bizanslılardan kalma Arkadius sütununun yükseldiği alanda, o zamanlar Avrat Pazarı adı ile tanınan yerde, Kanunî Sultan Süleyman'ın haremî ve H. 980/M. 1572 yılında ölen Hürrem Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Külliye, tek kubbeli cami karşısında medrese ve Sıbyan mektebi ile bunun arkasındaki İmaret ve Darüşşifa'dan müteşekkildir. Mimarı Koca Sinan'dır. Önemli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakfiye hükümlerine göre darüşşifa fonksiyonlarını yürütebilmekteydi³.

Haseki Darüşşifası, İstanbul'da Fatih Darüşşifası (H. 875/M. 1470) ile Üsküdar'daki Karacaahmet Miskinler tekkesi (Laproseri) (H. 920/M. 1514) den sonra inşa edilen üçüncü sosyal tesisidir. Bu tesis kuruluşundan günümüze kadar devamlı hizmet etmiş, binlerce hekim yetiştirmiş, Türk tababetinin inkişafına yardım etmiştir. Sonunda tam kadrolu bir hastahane olarak açılmış, XIX. Yüzyıldan itibaren kadınlara tahsis edilmiş, hem hastahane ve hem de darülâceze gibi fonksiyonuna devam etmiştir⁴.

Haseki Darüşşifası kuruluşundan bu yana çeşitli isimler almıştır :

Haseki Darüşşifası (H. 1090/M. 1679), Haseki Sultan Darüşşifası (H. 1216/M. 1801), Haseki Zindanı, Haseki Sultan Kadın Darüşşifası (H.

2. Meriç, Rifki Melîl; Mimar Sinan Hayatı ve Eseri. (Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Ait Metinler). T.T.K. Yayını. Ankara, 1966.
3. Mazhar Osman; Sıhhat Almanakı. Cumhuriyetin Onuncu senesini kutlularken. İstanbul, 1933. sah: 135-141.
4. Ünver, Prof. Dr. A. Süheyl; 400. Yıldönümü Dolayısıyla Haseki Hastahanesi. İstanbul Üniversitesi, Tıp Tarihi Enstitüsü, No: 16. Eczacı Kimyager Hulki İsmail Gökner, 1939.

1257/M. 1843), Haseki Bimarhanesi (H. 1260/M. 1844), Haseki Nisa Hastahanesi (H. 1286/M. 1870).

Darüşşifa XIX. yüzyıla gelinceye kadar 2 hekim (birisi başhekim), 2 Kehhal (Göz mütehassısı), 2 Cerrah ve Eczacı görevine sahip 2 kişi tarafından idare edilmiştir. Darüşşifa hiç bir zaman tamamen delilere hasrolunmamış, ancak acil durumlarda kısmen delilere hasredilmiştir⁵.

Haseki Darüşşifası ilerleme bakımından iki devre gösterir :

a) Tesis tarihi olan 1539 dan 1884 e kadar ilk tesis edildiği yerde vakfiyesine uygun bir kadro ile fonksiyonunu sürdürür.

b) 1884 de şimdi bulunduğu ve eski darüşşifaya yakın olan yere geçer. Eski yapıda buraya bağlı olarak faaliyetine devam eder. Darüşşifa bugün yeni inşa edilmiş olan hastahane ve pavyonlarına bağlı olarak dahiliye ve çocuk polikliniği olarak fonksiyonlandırılmıştır.

1884 de Dr. Kiryako zamanında Haseki'de bugünkü hastahane merkez binası yerinde bulunan Moralı Ali Beyin iki katlı taş konağı satın alınarak tadilat yapılmış ve kısmen buraya taşınmıştır. 1889 da Dr. Faik Bey zamanında taş konak yıkılarak bahçe ve arsasına hasta pavyonları yapılmaya başlanmış ve bu iş H. 1306/M. 1390 dan itibaren 5 yıl sürmüştü :

İnşaatı tamamlanan hastahanenin kitâbesi konmuştu, ancak bu kitabe halen Topkapı Sarayı Müzesi iç avlusundaki yazılı taşlar arasındadır.

Talik yazı ile yazılmış olan kitâbe metni ise şöyledir :

«Zill-i hakîm-i Mutlak Abdülhamid Hânın
Tedbir-i hikmetidir Mahz-ı hayat-ı âlem
Yapdırdı hastahane Bimâr olan zenâne
Hiç görmedi zeman bir böyle lutfi akdem
Unvanı ola şâyan Fihî şifa'ü'n-Nâs

Rençver olup girenler çıkmakda şâd ü hurrem
Feyz-i hakîm-i kudret oldukça dehre rahmet
Olsun karin-i sıhhat ol hüsrev-i mu'azzam
Tarihin etti muhtar bir ehl-i hikmet inşa
Sihhatsaray-ı nisvân oldu bu dâr-ı muhkem.

1309. (M. 1892)»⁶

5. Aynı Eser, sah: 10.

6. Şehsuvaroğlu, Prof. Dr. Bedi N. : Arşivleri. Kitâbe metni Cevdet Çulpan tarafından okunarak yazıya geçirilmiştir.

Darüşşifa kubbesinde 1884 zelzelesinde çatlaklıklar meydana gelince bina tahliye edilmiş, hastalar da Darülaceze'de tamamlanan kısma alınmıştır. Darüşşifa 1911 yılında esaslı bir şekilde onarılmış ve bir tamir kitâbesi konmuştur :

«Şehremanetine merbut

Haseki Meccanın Müşahedehanesi

Tarih-i binası 945 (1329)»

Darüşşifanın Plânı: Darüşşifa merkezî plâna göre inşa edilmiştir. Edirne'de Mimar Hayrettin'in inşa ettiği, S. Bayezit II. (1512-1520) adına tesis edilen darüşşifanın bir kubbe etrafında altı mekân bulunan plânı gözönünde tutularak aynı gaye başka bir tatbik şekli bularak, sekizgen bir avlu etrafında odaların sıralanmasından meydana gelen plân şemasını geliştirmiştir.

Sinan, Haseki Darüşşifası'nı bir duvarla ayrılan birbirine bitişik iki kısım halinde kurmuştur. Her kısmı teşkil eden mekânları bir merkeze açmıştır. Bu merkezden her iki kısma doğrudan doğruya girilebilmektedir. Bu nedenle Haseki Darüşşifası Türklerin merkezî fonksiyon yönünden inşa ettikleri ikinci müessese olmuştur. Edirnedekine nazaran fazla muhteşem olmayan bu darüşşifa aynı değerdedir⁷.

Darüşşifaya kuzey cephede bulunan bir portalden girilir. Kapı, üzerindeki sivri kemerli lünet ile birlikte dikdörtgen bir kaç sıra kaval silme ile sınırlanmıştır. Giriş koridorunun üst örtüsü taş tonoz şeklindedir. Girişten sonra pandantifli geçişi olan kubbeli kare bir bölüm gelmektedir ki, bunun iki tarafında üst örtü sistemleri beşik tonoz örtülü birer mekân yer almıştır. Bu mekân üstü açık dar bir koridora geçit verir ki, bu kısım imaret yapısının sağ cephesine bakar. Solda ise bu bölümün tekrarı ve bunun da solunda iki basamakla çıkılan bir bölüm yer almıştır. Diğer bölümden yuvarlak bir kemerle ayrılmış olan yamuk şeklindeki kısmın üstü bu şekle uygun olarak köşeli bir tonoz örtü taşır.

Giriş kısmındaki mekânların üst örtü sistemleri tamamen sıva ile örtülü olmasına rağmen duvarlar iri blok taşlardan inşa edildiği gibidir. Ve girişin tam karşısındaki duvarda 1329 tamir tarihini veren kitâbe yer alır.

7. Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'ndeki 943 Nolu Arapça Vakfiye. Bu vakfiyeye göre; Haseki Darüşşifasının Edirne, Manisa, Fatih ve Süleymaniye darüşşifalarının müstahdem bakımından hiç bir farkı yoktur.

Giriş mekânının güney doğusundan açılmış olan yuvarlak kemerli ve giriş portraline benzeyen bir kapı ile sekizgen avluya girilir. Bu avlunun zemini tamamen blok mermer taşlarla kaplanmıştır. Avlunun girişe göre solundaki cephe üç taş kemerli nişle teşkilâtlanmıştır. Bunlardan ortadaki kapalı, yanlardaki kemerlerin içine sivri kemerli lünetlere sahip didörtgen pencereler açılmıştır. Bunu takip eden cephe, geniş yuvarlak bir kemer halinde saçak seviyesine kadar yükselir. Ortasında yuvarlak kemerli dar bir açıklık mevcuttur ki, buradan bu gün helâ olarak kullanılan kısma geçilir. Buranın zemini ise altıgen kırmızı renkte taşlarla kaplanmıştır.

Avlunun diğer doğu, batı ve güney cepheleri birbirleriyle simetrik olup, altta dekoratif kaç kemerli alınlıklara sahip dikdörtgen pencereler, üst sırada ise daha küçük alçı şebekeleri mevcut olan ikişer pencere bulunmaktadır.

Avlunun güney-batı ve güney-doğusuna rastlıyan cepheler kaval silmelerle diğerlerine göre yükseltilmiş ve bugün sivri kemer şeklinde birer camlı bölüm halinde düzenlenerek avluya açılmıştır. Bu kısımdan altıgen bir salona geçilir. Salonu istiridye kabuğu şeklinde yivli üç yarım kubbe ve pandantifle intikâli sağlanmış bir kubbe örtmektedir. Bu yivli yarım kubbe-ler altta iki sıra mukarnas dizisi ile başlar. Burada her kenarda açılmış birer kapı odalara geçit verir ki, bu odalar içiçe iki mekân şeklinde olup, üst örtüleri pandantifli kubbelerdir. Odalardan herbirinde ocak vardır ve cepheye bakan odalarda demir şebekeli pencereler açılmıştır.

Avlunun güney-batısındaki bölümde simetrik olarak aynı düzen görülür.

Darüşşifanın dış cepheleri farklı bir durumdadır. Portalin yer aldığı kuzey cephe dıştan üç kademeli bir durum gösterir. Her kademe bir kaç sıra frizle biten kısımla üstten sınırlanmıştır. En yüksek kademeyi teşkil eden kısımda solda sivri kemerli alınlıklara sahip dikdörtgen ve demir şebekeli pencereler açılmıştır. Batı cephede iki kademeli bir görünüşe sahiptir. Kaş kemer alınlıklı beş dikdörtgen şekilli pencere cepheyi teşkilâtlandırır. Bu cepheye ek olarak devam eden seviyesi daha alçak olan cephede alternatif olarak yerleştirilmiş ikişer kapı ve pencereler açılmıştır.

Güney cephede de altta kaç kemerli pencereler açılmıştır. Üst kısımda ise yine kaç kemerli ve alçı şebekeli daha küçük boyutlara sahip 7 pencere açılmıştır. Cephenin üst kısmında ise bir kaç sıra halinde korniş bulunur. Doğu cephede ise yine alt sırada kaç kemerli 5 dikdörtgen pencere, üst sırada ise dört dikdörtgen pencere bulunmaktadır.

Darüşşifanın üst örtü sistemi tamamen kubbedir. Kubbeler yüksek al-

tigen kasnaklar üzerine pandantifle oturtulmuştur. Yalnız portalden itibaren girişin sağında ve solundaki mekânların örtüsü beşik tonozdur.

Yapının tamamı muntazam kesme taş bloklarla inşa edilmiştir. Ayrıca portal kemerinde kırmızı ve beyaz renkli mermer görülür. Yapıda herhangi bir tezyini unsura rastlanmaz. Osmanlı devri darüşşifa mimarisinin en güzel örneklerinden olan bu yapıda ahenk tamamen mimarî unsurlarla sağlanmıştır. Kademeli olarak düzenlenen cepheler kaş kemerli, alçı ve demir şebekeli pencere sıraları ile hareketlendirilmiştir.

Türk-İslâm hastahanelerinden daha çok günümüze ulaşanlar muhakkak ki Osmanlı devrinde inşa edilmiş olanlardır. Osmanlı devrinde ilk hastahane Orhan Bey zamanında Bursa'da inşa edilmiştir⁸. Yine Bursa'da temel seviyesinde kalmış olan Yıldırım Bayezid Darüşşifası (1394) ilk devir Osmanlı Darüşşifa mimarisinin durumunu açıklamaktadır. Fatih'in İstanbul'u fethi ile 1471 yılında inşa ettirdiği külliye dahil darüşşifa ise bugün mevcut değildir.

Selçuklu darüşşifalarının aşırı taş işçiliğine karşı, Osmanlı darüşşifaları mimarî görüş değişikliği ile daha cesaretli ve daha kompleks yapılar olarak meydana getirilmiştir. Bunlarda yükseklik artmış ve gereken yerlerde mimarî unsurlar (hatılarda ve kirpi saçaklarda tuğla) kullanılmıştır. Süleymaniye Darüşşifası ile Atik Valide Darüşşifasından itibaren Osmanlılar taş kullanma ihtiyacını en rasyonel bir şekilde halletmişler ve dekoratif dış cephe kompozisyonları ve proporsiyonlardaki ahengi meydana getirmişlerdir.

Osmanlıların bıraktıkları abidevî sağlık kuruluşlarının inşâ ustalıkları, mimarlık tekniğindeki ilerlemeleri, büyük mekânları örtmekteki maharetleri bir gelişmenin, geleneksel görgü ve duyusun neticesi olmuştur.

Osmanlı mimarları bir taraftan Selçuklulardan devraldıkları medrese plânını uygularken, diğer taraftan da merkezî plân şemasını uygulamışlardır. Medrese şemasını da farklı olarak, sadece kible yönünde büyük bir kemerli açıklık halinde ve kubbe ile örtülü olan tek eyvanlı ve dikdörtgen avluyu çeviren revak ve odalar şeklinde uygulamışlardır. Fatih Darüşşifası (1470) nda ve Süleymaniye Darüşşifası (1555) nda tatbik edildiğini görüyoruz. Mimar Sinan'ın inşa ettiği Haseki Darüşşifası ise medrese geleneğinden ayrılmış, merkezî-oktogonal bir plân meydana gelmiştir. Aynı yılda Manisa'daki Hafsa Sultan Darüşşifasında bu şekilde olmasa bile medrese şema-

8. Püschel, E.: Zur Geschichte des türkischen Hospitals, am Beginn des 16. Jahrhunderts, Sudhoffs Archiv, 1964, C. 48.

mektir. İstanbul'dan önce ise merkezî plân şemasını Edirne Yıldırım Darüşşifasında mükemmel bir şekilde tatbik edildiği ortadadır. Daha sonraları sından uzaklaştığı ve kible yönünde üç kubbeli mekânın yer aldığı görülür. İstanbulda merkezî plânın farklı bir uygulaması da Atik Valide Sultan (Üsküdar) (1583) darüşşifasında buluyoruz. Edirne, II. Bayezit Darüşşifası ile İstanbul, Haseki Darüşşifasındaki merkezî mekân poliklinik görevi görmektedir, Atik Valide Darüşşifasında ise merkezî mekân esas hastahane mekânlarına geçiş sağlamaktadır.

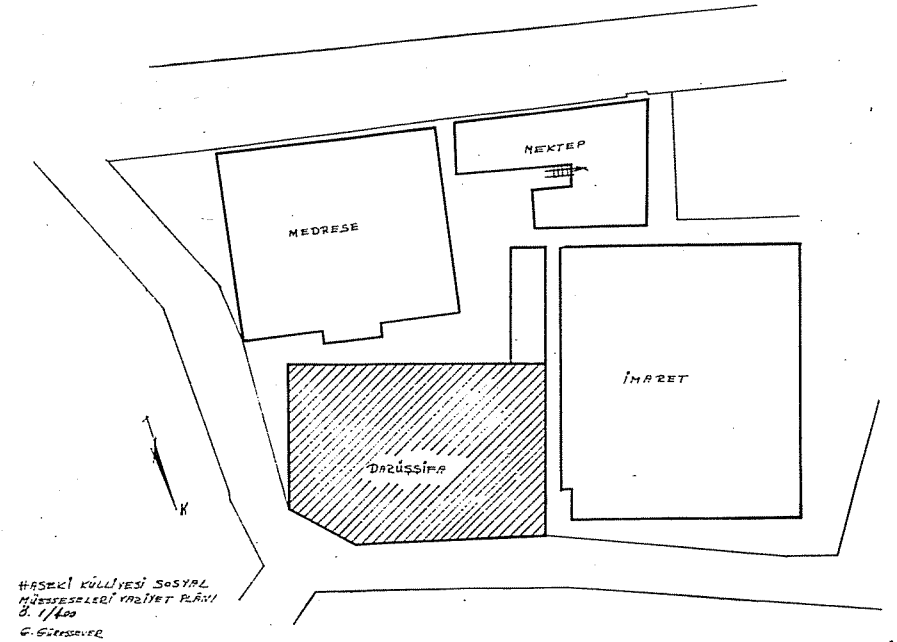
Osmanlı darüşşifalarının Selçuklu darüşşifalarından farkı şehircilik anlayışı yönündendir. Sinan, bu sosyal müesseseyi Selçuklularda olduğu gibi yine bir külliye içinde ele almış, çünkü o günün kültür müesseselerinin en önemlisi Dar ü l Tıp ve onun tamamlayıcısı, tatbikat yeri olan hastahanedir.

Osmanlı devrinde İstanbul'da külliye bağli ve onun önemli sosyal bir parçası olarak inşa edilen darüşşifa yapıları arasında müstesna bir yeri olan Haseki Darüşşifası, bugünkü anlamda pratik alanda tıp öğrencisinin faydalandığı müesseseler zincirinin önemli bir parçası olmuş ve olmaktadır.

Bibliyografya

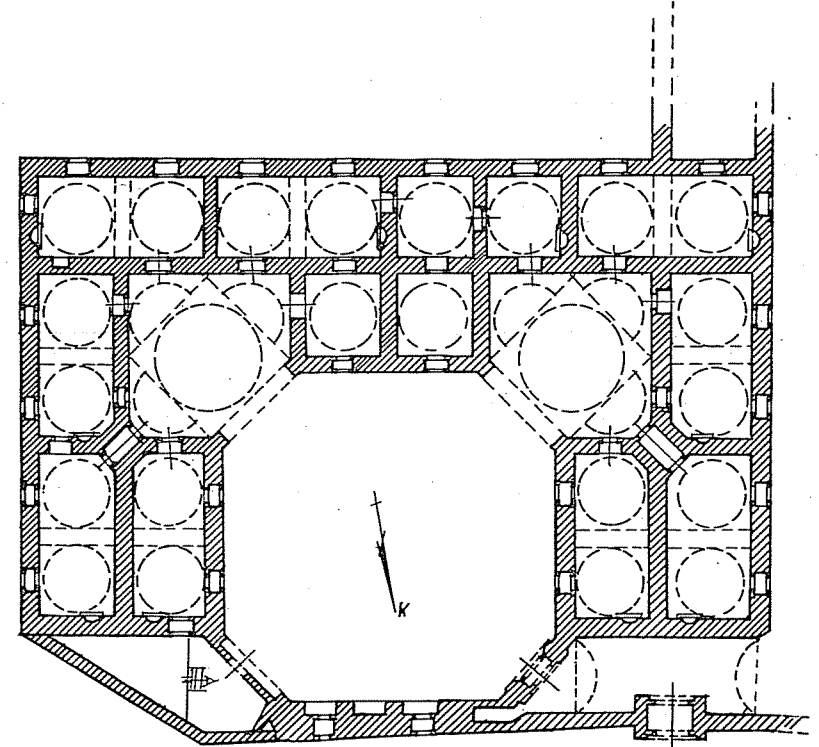
- Akar, Fikriye; XV-XVIII. yy. de İstanbul'da Sağlık Müesseseleri. (Basılmamış Lisans Tezi.) İstanbul, 1970.
- Arseven, Celâl Esat; Türk Sanatı Tarihi, fasikül: 10.
- Aslanapa, Prof. Dr. Oktay; Turkish Art and Architecture, London, 1971.
- Bolak Orhan; Hastahanelerimiz. İstanbul, 1950.
- İstanbul İl Yıllığı, (1967). İstanbul, 1969.
- Kuban, Prof. Dr. Doğan; Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları. (İ.T.Ü. Mimarlık Fak. Yayını) İstanbul, 1965.
- Meriç, Rıfki Melül; Mimar Sinan Hayatı ve Eseri (Mimar Sinan'ın hayatına, eserlerine ait metinler) T.T.K., Yayını. Ank. 1965.
- Ögel, Semra; Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı. T.T.K. Yayını. Ankara, 1966.
- Öz, Tahsin; Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi. İstanbul, 1933.

- Pope, A.U.; Survey of Persian Art, 1938. Vol. I.
- Püschel, E.; Zur Geschichte des Türkischen Hospitals am Beginn des 16. Jahrhunderts, Sudhoffs Archiv, 1964. C. 48.
- Şehsuvaroğlu, Prof. Dr. Bedi N.; Tıpta 500. yıl 1470-1971, *İstanbul'da Tıp Öğretiminin Tarihçesi*. İstanbul, 1971.
- Şehsuvaroğlu, Prof. Dr. Bedi N.; Arşivleri.
- Terzioğlu, Dr. Arslan; *Ortaçağ İslâm-Türk Hastahaneleri ve Avrupaya Tesirleri*. Belleten, C. 34. No: 133. T.T.K. Yayını. Ankara, 1970.
- Ünver, Prof. Dr. A. Süheyl; 400. Yıl dönümü dolayısıyla Haseki Hastahanesi İst. Üni. Tıp Fak. Tıp Tarihi Ens. Yayını.
- Ünver, Prof. Dr. A. Süheyl; *Fatih Darüşşifası*, İstanbul, 1955.
- Ünver, Prof. Dr. A. Süheyl; *Selçuk Tababeti*. Ankara, 1940. T.T.K. Yayını, 7.
- Yetkin, Prof. Dr. Suud Kemal; *İslâm Mimarisi*. A. Ü. İlahiyat Fak. Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Ens. No: 61.
- Yetkin, Dr. Şerare; *The Seljuk Shifa-hanes in Anatolia*. Cultura Turcia Vol. I. No: I. Ankara, 1964.

HASEKİ KÜLLİYESİ SOSYAL
MÜESSESELERİ vaziyet planı
Ş. 1/400
G. SİRİSÖZER

Plan 1: Haseki Külliyesi, Sosyal Müesseselerin vaziyet planı.

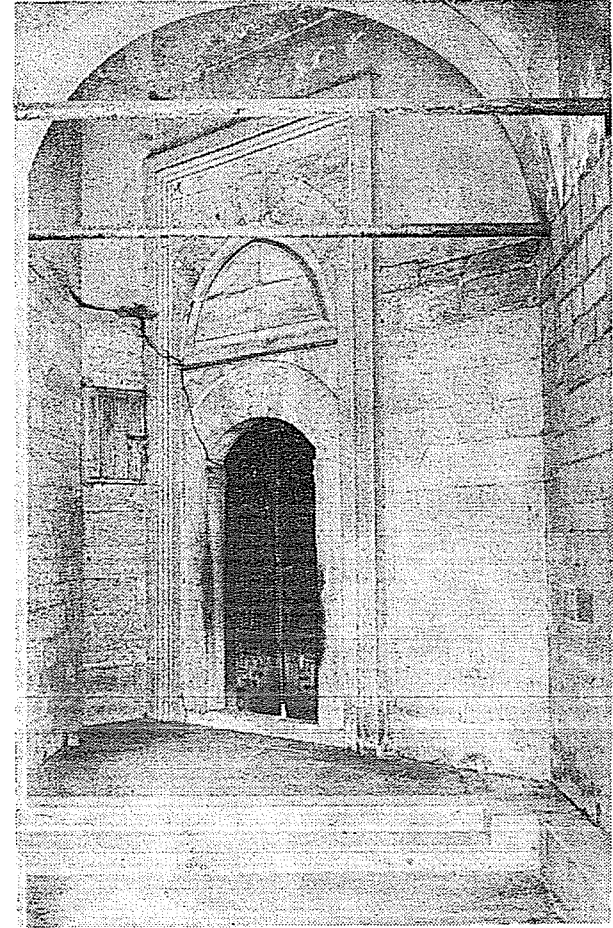
Plan 2: Haseki Darüşşifası planı.

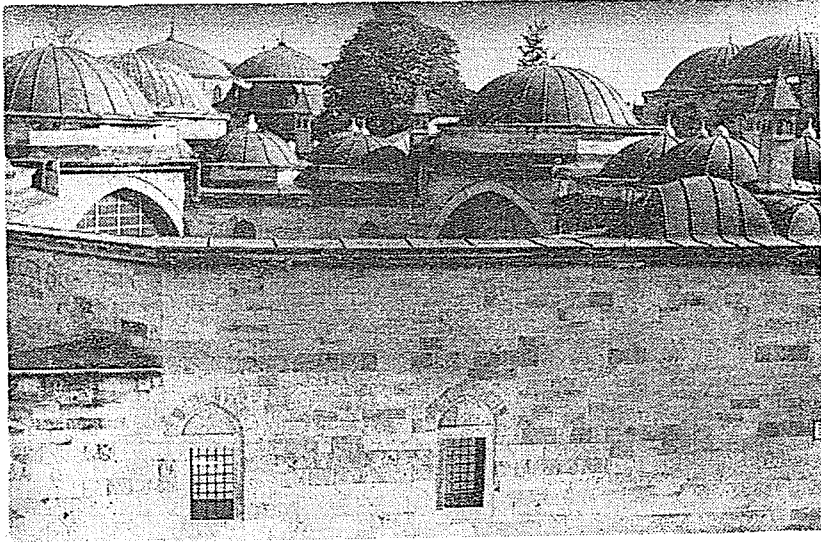
Resim 1: Haseki Darüşşifası, Portal cephesi.

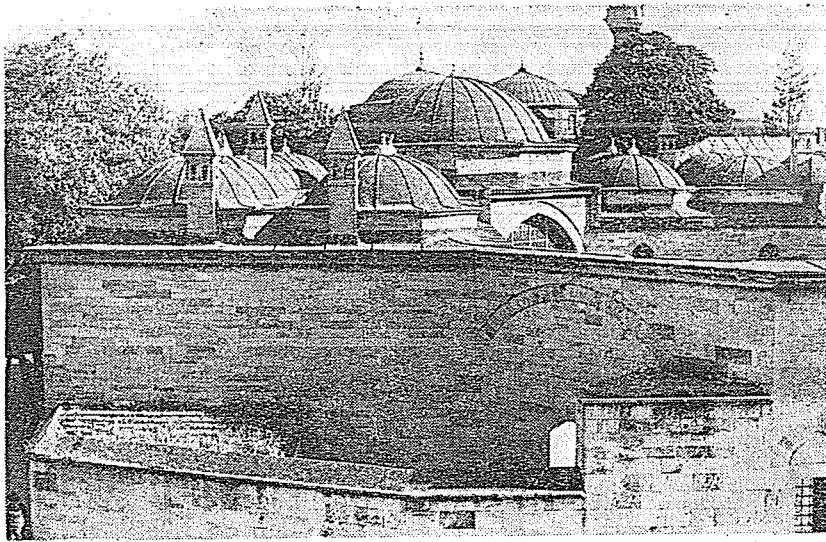
Resim 2: Haseki Darüşşifası, Tamir kitabesi.

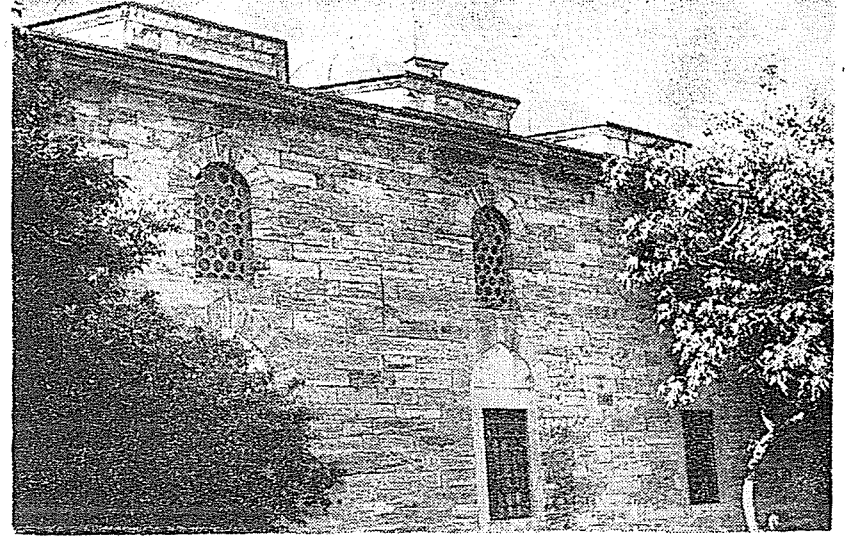
Resim 3. Haseki Darüşşifası, portalin içten görünüşü.

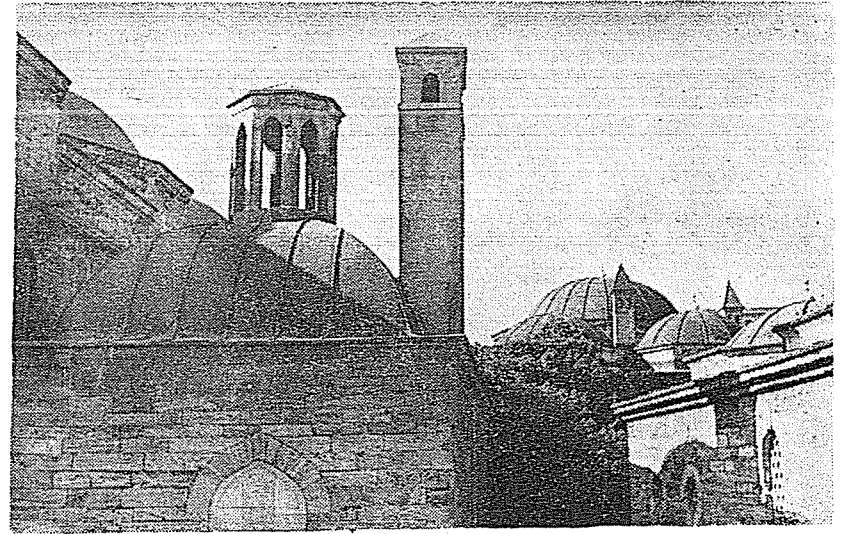
Resim 4. Haseki Darü'sşifası, batı cephesi.

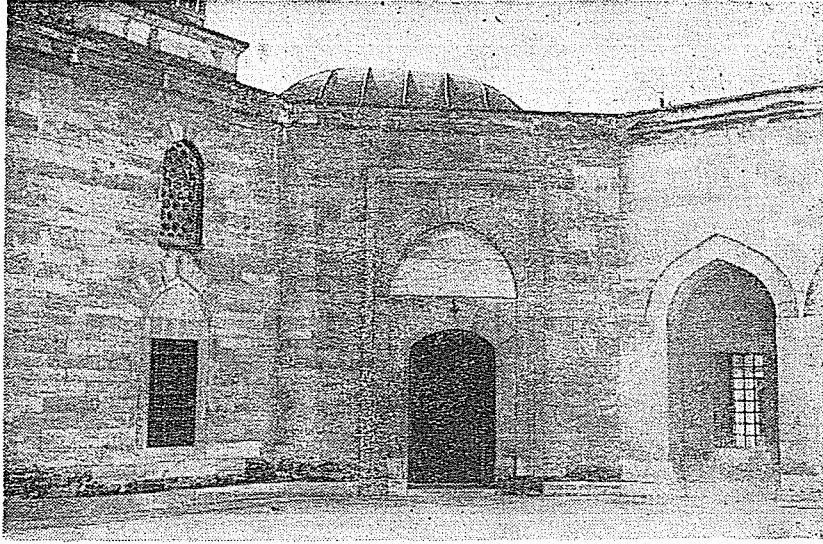
Resim 5. Haseki Darü'sşifası, batı cephesi.

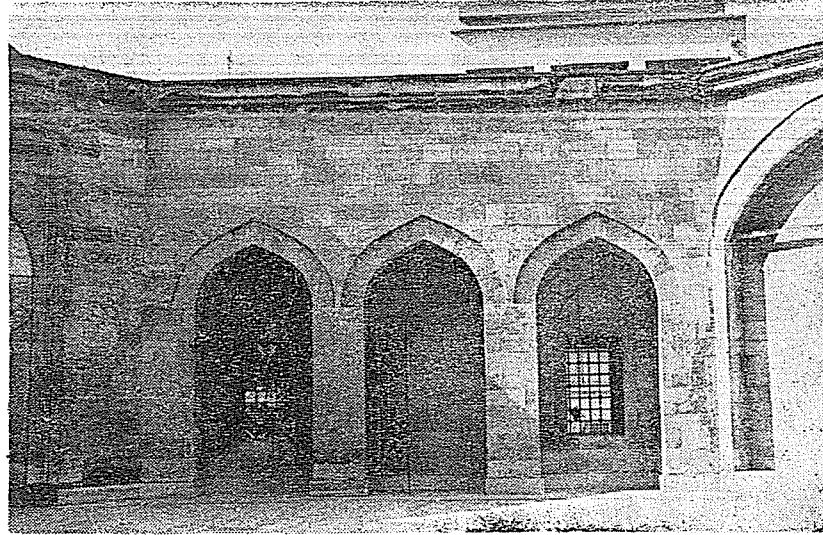
Resim 6. Haseki Darü'sşifası, güney cephesi.

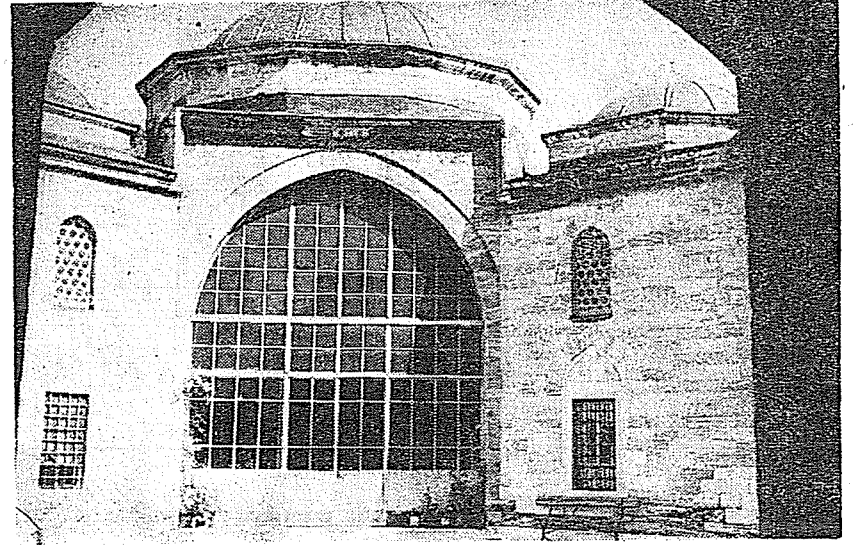
Resim 7. İmaret yapısıyla olan durum.

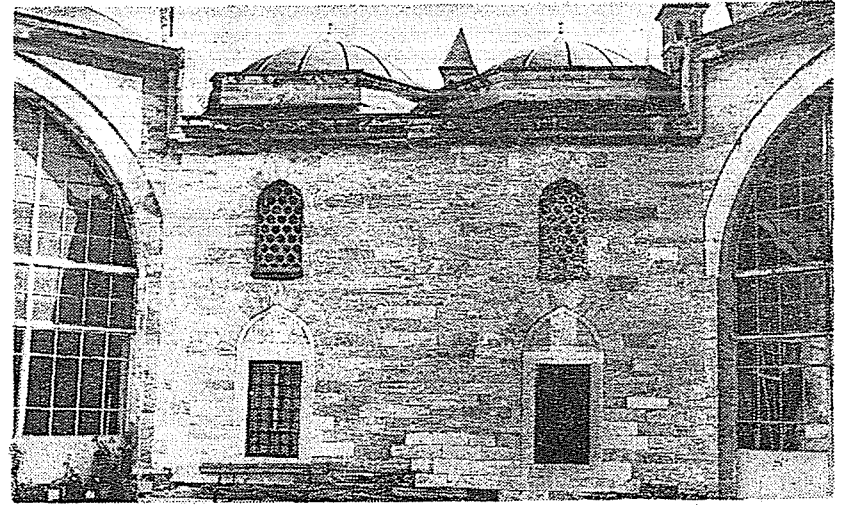
Resim 8. Darülgıfhanın merkezî avlusuna açılan kapısı.

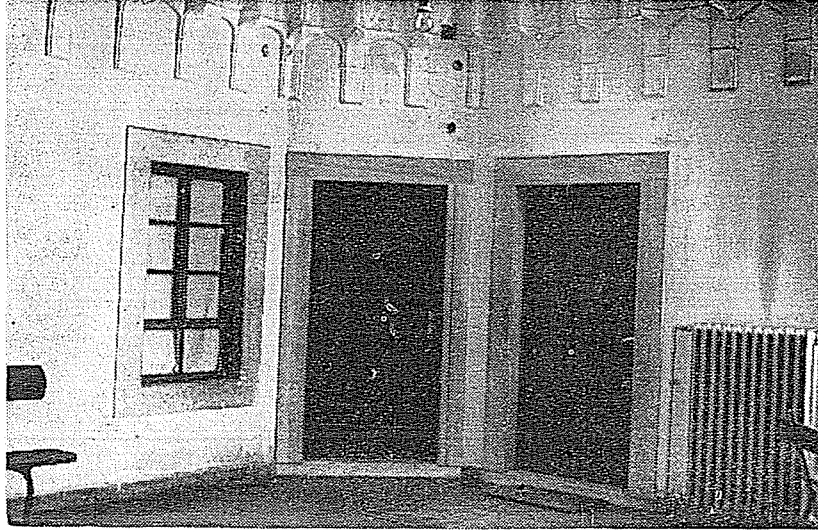
Resim 9. Merkezî avlunun kuzey cephesi.

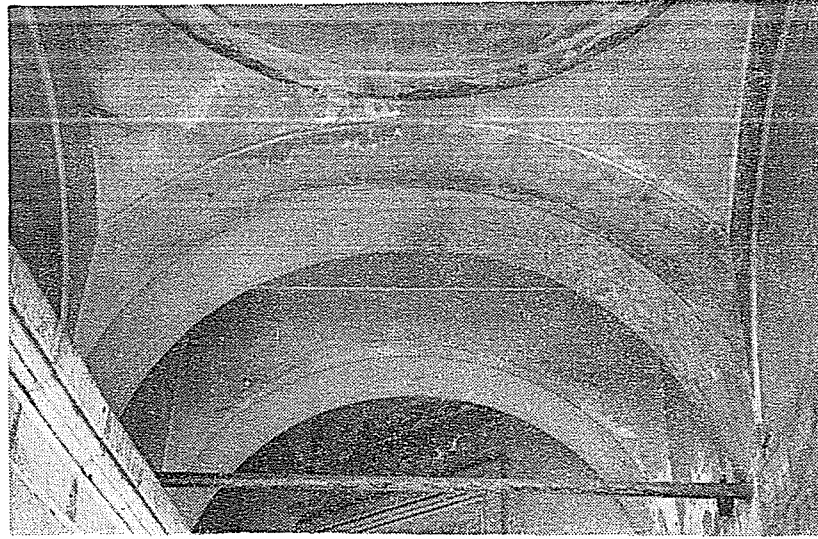
Resim 10. Poliklinik yapılan mekânlar.

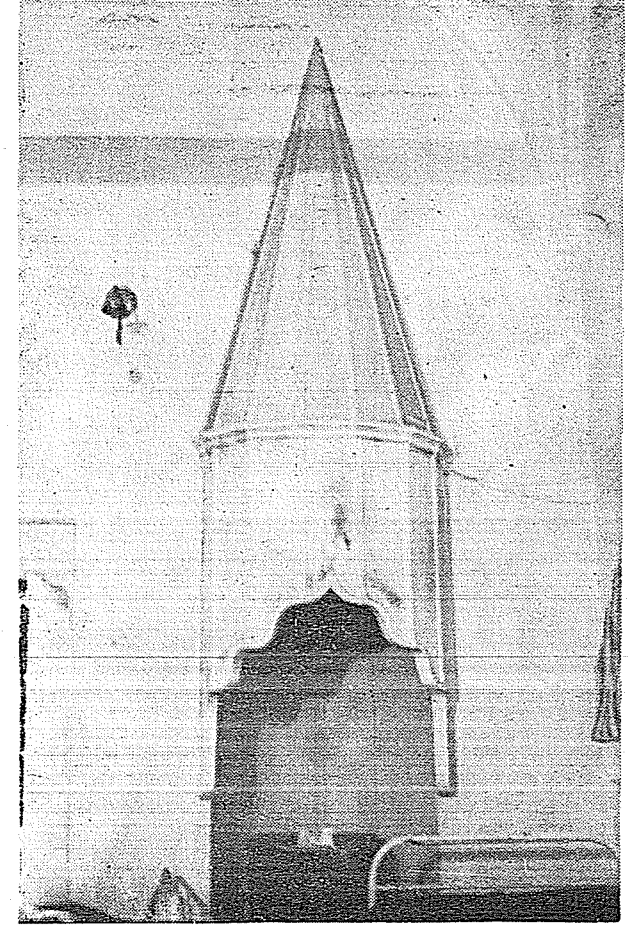
Resim 11. Poliklinik yapılan mekânlar.

Resim 12. Mekânlara açılan kubbeli mekânın içten görünüşü ve kubbeye intikali sağlayan mukarnas sıraları.

Resim 13. Merkezi avluya açılan giriş koridorunun örtü sistemi.

Resim 14. Mekânlardaki ocaklardan biri.